

Επανορθωτική Δικαιοσύνη και φυλακή: Αντιφάσεις, συγκρούσεις και προκλήσεις

ΗΡΩ ΜΙΧΑΗΛ

*Ψυχολόγος - Εγκληματολόγος, Υπ. Διδάκτωρ, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Συνιδρυτής και Διευθύντρια,
«CIVITAS» Επιστημονικό Κέντρο Εγκληματολογίας και
Επανορθωτικής Δικαιοσύνης (Κύπρος). Senior project officer,
Restorative Justice for All (RJ4All) Institute (UK)*

Περίληψη

Η φιλοσοφία της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης προσφέρει μια διαφορετική προσέγγιση στην απονομή της δικαιοσύνης. Η ολοένα και αυξανόμενη εφαρμογή των πρακτικών της σε όλους τους τομείς της κοινωνίας έχει οδηγήσει ακόμα και στην εισαγωγή των πρακτικών της σε στερητικά της ελευθερίας περιβάλλοντα. Στην Ελλάδα, η εφαρμογή και η μελέτη της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης είναι σχετικά πρόσφατη, αλλά αναπτύσσεται με ταχείς ρυθμούς σε πρακτικό, ερευνητικό και ακαδημαϊκό επίπεδο. Μέσα από μια σύντομη ανασκόπηση του εύρους των αντεγκληματικών πολιτικών και ποινών, το κεφάλαιο αυτό επικεντρώνεται στην ανάδειξη των πρακτικών της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης στην απονομή της δικαιοσύνης και την πρόληψη της εγκληματικότητας διεθνώς, με έμφαση στο πλαίσιο της φυλακής. Λαμβάνοντας υπόψιν το μονοπώλιο και τη φύση και υποκοουλτούρα της φυλάκισης, η συγγραφέας εξετάζει κατά πόσο αυτή η συνάντηση, της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης και της φυλακής, δημιουργεί συγκρούσεις ή παρέχει ευκαιρίες για τα θύματα, τους κρατούμενους και την κοινωνία. Σε ποιο βαθμό αυτή η συνάντηση μπορεί να αποτελέσει ένα νέο πρότυπο σφραγισμού; Ποιες προκλήσεις και ποιους προβληματισμούς δημιουργεί;

1. Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες η Επανορθωτική (ή Αποκαταστατική) Δικαιοσύνη (Restorative Justice, ΕΔ) ως φιλοσοφία, θεωρία, μοντέλο και πρακτική, έχει κλονίσει το θεωρητικό και εφαρμοσμένο πεδίο της Δικαιοσύνης, αμφισβητώντας την αποτελεσματικότητα του κυρίαρχου ποινικού λόγου και του Συστήματος Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης (ΣΑΠΔ) και διεκδικώντας την εφαρμογή επανορθωτικών μέτρων και διαδικασιών. Η ΕΔ αποτελεί μία «έννοια-ομπρέλα» με πλούσιο θεωρητικό και πρακτικό υπόβαθρο (βλ. ενδεικτικά Αρτινοπούλου 2010, Shapland κ.ά. 2006). Με έμφαση στην διαπροσωπική διάσταση του εγκλήματος, η ΕΔ αντιμετωπίζει το έγκλημα, πρωταρχικώς, ως βλάβη και παραβίαση των διαπροσωπικών σχέσεων (Zehr 1990), εκλαμβάνοντάς το ως σύγκρουση η οποία αποτελεί ευκαιρία για βελτίωση των σχέσεων και της κοινότητας, και που ως εκ τούτου η επίλυσή της οφείλει να είναι επανορθωτική (Christie 1977).

Παρά την απουσία ενός κοινά αποδεκτού ορισμού, η ΕΔ μπορεί να ορισθεί ως «ήθος με πρακτικούς στόχους» (Gavrielides 2007: 139) ή και θεωρία περί δικαίου (van Ness & Strong 2010: 43) με άλλους ποικίλους ορισμούς να δίνουν έμφαση στις διαδικασίες (π.χ. Marshall 1996: 37) ή τις αξίες της, αντικατοπτρίζοντας συνολικά τόσο την εννοιολογική ασάφεια του όρου και την σύγχυση που επικρατεί, όσο και την εξελισσόμενη πορεία και δυναμική διαδικασία ζύμωσής του (Gavrielides 2007, 2008, Αρτινοπούλου 2011, Johnstone & Van Ness 2006). Παράλληλα, η ΕΔ συσχετίζεται με τους όρους της συμμετοχικής δικαιοσύνης (Μαγγανάς 2006, 2007), της διαμεσολάβησης, της συνδιαλλαγής θύματος-δράστη (Αλεξιάδης 1996), της ειρηνικής επίλυσης συγκρούσεων, της «διαβουλευτικής δημοκρατίας» κ.ά. (βλ. Αρτινοπούλου 2010: 15-16).

Μέσα από ένα ευρύ πλαίσιο πρακτικών,⁷⁷⁶ η ΕΔ προσφέρει ένα φάσμα απαντήσεων σε διαφορετικού ή και ιδίου τύπου συγκρούσεις και εγκλήματα, ενδυναμώνοντας την ελεύθερη έκφραση και τον λόγο των άμεσα εμπλεκόμενων, οι οποίοι έχουν ενεργή και άμεση συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες (Αρτινοπούλου 2010). Στόχοι της ΕΔ είναι δικαιοκοί, κοινωνικοί και θεραπευτικοί, και περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, την ανάληψη της ευθύνης από τους ίδιους του εμπλεκόμενους, την αποκατάσταση των απωλειών και των βλαβών (π.χ. υλικών, συναισθηματικών, οικονομικών), την αποκατάσταση της αξιοπρέπειας και των σχέσεων, τη συναισθηματική αποκατάσταση, καθώς επίσης και την πρόληψη μελλοντικής

776. Οι πιο διαδεδομένες πρακτικές της είναι η διαμεσολάβηση (mediation), οικογενειακές συνεδριάσεις (family-group conferencing), κύκλοι ποινών/circles, επιτροπές αλήθειας (truth commissions), κοινοτικά συμβούλια (community boards), κ.ά..

αδικίας και της υποτροπής, τη μείωση του κοινωνικού κόστους από την επιβολή ποινών, την επανένταξη του δράστη και τον σεβασμό των δικαιωμάτων (Αλεξιάδης 2007, Αρτινοπούλου 2010a, 2012, Braithwaite 1989, Zehr 1990).

Το επόμενο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην ανάδειξη των πρακτικών της ΕΔ στην απονομή της δικαιοσύνης και την πρόληψη της εγκληματικότητας, με έμφαση στο πλαίσιο της φυλακής, και εξετάζει κατά πόσο η συνάντηση της ΕΔ και του εγκλεισμού δημιουργεί συγκρούσεις ή παρέχει ευκαιρίες για τα θύματα, τους κρατούμενους και την κοινωνία.

2. Επανορθωτική Δικαιοσύνη και αντεγκληματική πολιτική

Η διαχείριση και η πρόληψη της εγκληματικότητας περιλαμβάνει ένα εύρος αντεγκληματικών πολιτικών, νομικών και κοινωνιολογικών προσεγγίσεων, και μορφών κυρώσεων και ποινών, τα οποία ιστορικά αντανακλούν τις εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και επιστημονικές εξελίξεις. Οι αντεγκληματικές πολιτικές διαμορφώνονται ανάλογα με τον βαθμό συμμετοχής του κράτους ή και της κοινότητας, μέσα από αυταρχικού-κρατικού μέχρι και κοινωνικού τύπου μοντέλα (βλ. Delmas-Marty 2005), πολιτικές «μηδενικής ανοχής» και τιμωρητικού χαρακτήρα μέχρι πολιτικές ΕΔ και κοινωνικού-συμφιλιωτικού χαρακτήρα, και πρακτικές θανατικής ποινής μέχρι πρακτικές διαμεσολάβησης θύματος-δράστη (βλ. Κουράκης 2009).

Σε κάθε περίπτωση, οι αυστηρές/τιμωρητικές και οι κοινωνικού τύπου ποινές συνυπάρχουν ιστορικά και μεταβάλλονται στο βαθμό υπερίσχυσης και χρήσης (βλ. Κουράκη 2008, 2009, Gavrielides 2011b), απεικονίζοντας ταυτόχρονα την ισχύ και κυριαρχία του κράτους πάνω στο άτομο και το σύνολο, την ζωή και τον θάνατο (Φουκώ 1989). Στο πλαίσιο αυτό, οι ρίζες της ιδέας της ΕΔ εντοπίζονται σε αρχαίους πολιτισμούς και κείμενα, πρακτικές των ιθαγενών της Αυστραλίας, της Νέας Ζηλανδίας, της Νοτίου Αμερικής, και στην αρχαία Ελλάδα (βλ. ενδεικτικά Van Ness & Strong 2010: 6-8, Αρτινοπούλου 2010: 5-14, Gavrielides 2011b, Gavrielides & Artinopoulou 2013).

Στις μέρες μας η έννοια της ποινής έχει συνδεθεί άρρηκτα με την ιδέα της φυλάκισης. Ωστόσο, η γέννηση της φυλακής ως ξεχωριστή μορφή κύρωσης αποτελεί μοντέλο τιμώρησης μόλις του 18ου αιώνα, η οποία σηματοδοτεί και την μετατροπή της τιμώρησης και της εκτέλεσης της ποινής από ένα δημόσιο σε ένα ιδιωτικό γεγονός (Κουράκης 2008, 2009, Φουκώ 1989). Σύντομα η φυλάκιση ως ποινή απέκτησε ιδιαίτερη ισχύ που παραμένει ακλόνητη μέχρι σήμερα και μονοπωλεί τη σημασία οποιασδήποτε μορφής ποινική μεταχείριση, αποτελώντας τον άξονα της ποινικής καταστολής. Από τις απαρχές της δη-

μιουργίας της έχουν γίνει ποικίλες προσπάθειες αναμόρφωσης και βελτίωσής της, όπως για παράδειγμα το «Πανοπτικόν» του Jeremy Bentham. Σήμερα, η επιβολή και έκτιση της ποινής της φυλάκισης επηρεάζεται τόσο από εθνικές νομοθεσίες και κανονισμούς της φυλακής όσο και από άλλους διεθνείς και ευρωπαϊκούς κανονισμούς (βλ. Φαρσεδάκη 1991).

Παρόλα αυτά, η φυλακή περιβάλλεται διαρκώς από έναν έντονο κριτικό λόγο, εξαιτίας του κοινωνικά στιγματιστικού της χαρακτήρα και των προβλημάτων (π.χ. υπερπληθυσμός φυλακισμένων και αυξανόμενο ποσοστό γήρανσης του πληθυσμού των κρατουμένων, βία στις φυλακές και πρακτικές μεταχείρισης κρατουμένων, αυξημένη χρήση της απομόνωσης) που είναι πλέον εμφανή και επισημαίνονται στη βιβλιογραφία (βλ. ενδεικτικά Houchon 1989, Hulsman & de Celis 1997, Φαρσεδάκη 2005). Σημαντικό έργο πραγματοποιείται από οργανώσεις για την ποινική μεταρρύθμιση και την μεταρρύθμιση των φυλακών, όπως είναι το Prison Reform International και το Howard League for Penal Reform.

Η εμφάνιση αποσπασματικών και μεμονωμένων μοντέλων ΕΔ και σχετική αρθρογραφία ξεκινάει την δεκαετία του 1970, υπό την επιρροή του θυματολογικού κινήματος και της θυματολογίας, την προσέγγιση του καταργητισμού στην εγκληματολογική σκέψη, και την ανάπτυξη του κοινοτικού προτύπου αντεγκληματικής πολιτικής (Αρτινοπούλου 2010, 2011, Gavrielides 2011b, Αλεξιάδης 1996, 2007). Τα πεδία αυτά λειτούργησαν ως μοχλοί πίεσης, ασκώντας έντονη κριτική για το ΣΑΠΔ και την αποτυχία του κατασταλτικού συστήματος για αποτελεσματική πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας και της υποτροπής των δραστών, την παραμέληση των δικαιωμάτων και των αναγκών των θυμάτων, και τις επιβλαβείς επιπτώσεις των ποινών και της φυλάκισης, διεκδικώντας αντίστοιχα την ενδυνάμωση της φωνής των θυμάτων και την ανάδειξη εναλλακτικών μέτρων απονομής της δικαιοσύνης, ιδιαίτερα μέσα από την αποκατάσταση της κοινωνικής συνοχής και της επανόρθωσης των βλαβών προς το θύμα (Christie 1977, Zehr 1990, Hulsman 1997, Μαγγανάς 2006, 2007). Σημαντική υπήρξε η συμβολή από τους Nils Christie (1977), Howard Zehr (1990), John Braithwaite (1989) και πολλούς άλλους (βλ. Gavrielides 2011b). Συνεπώς, η προώθηση της ΕΔ τις τελευταίες δεκαετίες αποτελεί μια προσπάθεια απάντησης στην κρίση που διέπει το ΣΑΠΔ και τις ποινές, η οποία ενισχύθηκε εξοχώς με την εναλλακτική σκέψη ορισμένων επαγγελματιών οι οποίοι αναζητούσαν νέους αποτελεσματικούς τρόπους για βελτίωση της αποτελεσματικότητας της εργασίας τους.

Οι εφαρμογές των πρακτικών, διαδικασιών, μέτρων και προσεγγίσεων της ΕΔ ποικίλουν διεθνώς (Αρτινοπούλου & Μιχαήλ 2016), εφόσον ως «έννοια-ομπρέλα» προσφέρει ευελιξία και ένα μεγάλο εύρος εφαρμογών. Συνοπτικά, δι-

ακρίνονται προσεγγίσεις από την κορυφή προς τη βάση (Top-down approach) και από τη βάση προς την κορυφή (Bottom-up approach). Η πρώτη παρατηρείται κυρίως στο νομικό πλαίσιο, μέσα από συμπληρωματικές ή εναλλακτικές διαδικασίες για ανήλικους και ενήλικους παραβάτες σε όλα τα στάδια της ποινικών διαδικασιών, εντός των ορίων του ΣΑΠΔ, που αντανακλούν την νομική και ευρύτερα κοινωνική κουλτούρα της εκάστοτε χώρας. Οι διαδικασίες και πρακτικές της ΕΔ έρχονται να συμπληρώσουν τις υπάρχουσες ποινικές διαδικασίες, ενώ αντικαθιστούν τις τελευταίες συνήθως σε μικρής βαρύτητας αδικήματα με σκοπό, πέραν της επανόρθωσης προς το θύμα, και για την αποφόρτιση των δικαστηρίων. Στο πλαίσιο αυτό έχουν δημιουργηθεί προγράμματα κατάρτισης και αξιολόγησης, φορείς πιστοποίησης και εθνικά μητρώα. Επιπρόσθετα, η ΕΔ υποστηρίζεται πλέον από ένα ευρύ θεσμικό πλαίσιο μέσα από συστάσεις και πρωτοβουλίες σε ευρωπαϊκό (Συμβούλιο της Ευρώπης) και διεθνές (ΟΗΕ) επίπεδο (βλ. Αρτινοπούλου 2010: 59-95, Miers, 2007). Η προσέγγιση από την βάση προς την κορυφή εντοπίζεται κυρίως στο κοινωνικό πλαίσιο μέσα από πρωτοβουλίες σε τοπικό πλαίσιο, την προώθηση σε ακαδημαϊκό και ερευνητικό επίπεδο όπου υπάρχει πλούσιο συγγραφικό έργο από ποικίλα επιστημονικά πεδία (π.χ. νομική, ψυχολογία, νευροεπιστήμες), και την διοργάνωση συνεδρίων και ημερίδων (π.χ. Παγκόσμια Συμπόσια για την Επανορθωτική Δικαιοσύνη, βλ. Gavrielides & Artinopoulou 2013).

Όπως παρατηρείται, η ΕΔ δεν έχει αναπτυχθεί στον ίδιο βαθμό και με τον ίδιο τρόπο σε όλα τα κράτη (Μιχαήλ 2015). Εντοπίζονται διαφορετικές τάσεις ανάπτυξης μεταξύ ηπείρων, μεταξύ κρατών (ανάλογα με την νομική κουλτούρα και τις ιδεολογικές καταβολές), αλλά και εντός των κρατών (γεωγραφικά σε επίπεδο προσβασιμότητας στις υπηρεσίες ή διαφορές ανά πολιτείες/επαρχίες) τόσο σε σχέση με τον χρόνο, όσο και στον βαθμό και την εφαρμογή (πληθώρας τύπων, μοντέλων, πρακτικών) των διαδικασιών (βλ. ενδεικτικά Liebmann 2007, Miers 2007). Σε κάθε περίπτωση, οι επανορθωτικές πρακτικές χαρακτηρίζονται ως ταχείες, με μικρό οικονομικό κόστος και προσβάσιμες διαδικασίες (Αρτινοπούλου 2010a, Gavrielides 2016). Ωστόσο, αυτό που διακρίνει τις διαδικασίες της ΕΔ είναι οι αρχές και οι αξίες της, που περιλαμβάνουν την οικειοθελή συμμετοχικότητα, την ισότητα των μερών, τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την εμπιστευτικότητα της διαδικασίας, και την αυτορρυθμισμό των συνεπειών της σύγκρουσης.

Σε επίπεδο έρευνας, η εφαρμογή των πρακτικών της ΕΔ φαίνεται να επιφέρει υψηλά ποσοστά ικανοποίησης ως προς τις διαδικασίες και τα αποτελέσματα για όλους τους συμμετέχοντες. Όπως φαίνεται, η συμμετοχή των θυμάτων σε επανορθωτικές διαδικασίες έχει ιδιαίτερα θεραπευτική επίδραση, ακόμα και σε περιπτώσεις βίαιων εγκλημάτων (βλ. ενδεικτικά Kurki 2003, Sherman

& Strang 2007, Shapl κ.ά. 2011, Van Camp 2014), γεγονός που μπορεί να ερμηνευθεί ως μια πιθανή επιτυχή ανταπόκριση της ΕΔ στις ανάγκες και προσδοκίες των θυμάτων (Sherman & Strang 2007, Artinopoulou & Michael 2014, Gavrielides 2014, Van Camp 2014). Με αυτό τον τρόπο, η ΕΔ επιτυγχάνει να δώσει νέα φωνή στα θύματα και να μετατρέψει το στίγμα και τα κοινωνικά κόστη της θυματοποίησης σε πλαίσια ενδυνάμωσης και στήριξης των ατόμων (Gavrielides 2014).

Αντίστοιχη φαίνεται να είναι και η επίδραση στους δράστες, καθώς οι έρευνες δείχνουν ότι οι δράστες συμμορφώνονται στο σύνολο ή μερικώς με την έκβαση των επανορθωτικών διαδικασιών, καταγράφοντας επίσης υψηλά επίπεδα ικανοποίησης από τις διαδικασίες, ενώ η συμμετοχή τους φαίνεται να λειτουργεί εκπαιδευτικά και θεραπευτικά καθώς τους δίνεται η ευκαιρία να κατανοήσουν τις συνέπειες των πράξεών τους, εκφράζοντας την μεταμέλεια και απολογία τους, ενώ ταυτόχρονα ενδυναμώνονται και αποκτούν κίνητρο για αντιμετώπιση των συνθηκών που οδήγησαν στην παραβατική συμπεριφορά (βλ. ενδεικτικά Kurki 2003, Sherman & Strang 2007, Shapland κ.ά. 2011). Η συμμετοχή των δραστών σε προγράμματα ΕΔ φαίνεται ότι έχει θετική επίδραση και στην πρόληψη της υποτροπής, δίχως να έχει παρουσιαστεί κάποιο εγκληματογενές αποτέλεσμα (Kurki 2003, Shapland κ.ά. 2011). Στο σημείο αυτό και η Shapland και οι συνεργάτες της (2011) υποστηρίζουν ότι η ΕΔ ενδεχομένως να συμβάλει στην αποτροπή από το έγκλημα.

Σαφώς τέτοιες θετικές επιδράσεις έχουν αντίκτυπο σε συλλογικό επίπεδο στην κοινωνία. Εξάλλου, η ΕΔ δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην εμπλοκή της κοινότητας ως πλαίσιο υποστήριξης και ενδυνάμωσης του θύματος και του δράστη (Braithwaite 1989). Στην περίπτωση αυτή, η έννοια της κοινότητας συνήθως ερμηνεύεται με όρους διαπροσωπικών σχέσεων (π.χ. οικογένεια και περίγυρος) και εμπλεκόμενων φορέων (π.χ. αστυνομία, υπηρεσίες κοινωνικής ευημερίας, κ.ά.), και λιγότερο βάσει των γεωγραφικών ορίων. Επιπλέον, η ίδια η κοινότητα επωφελείται καθώς ενισχύεται η ικανότητα της στην επίλυση των προβλημάτων που προκύπτουν, στην αντιμετώπιση τυχόν εγκληματογόνων συνθηκών που αναπτύσσονται στο περιβάλλον της, και στην ανάπτυξη αποτελεσματικότερων (άτυπων) μορφών ελέγχου (βλ. Dzur & Olson 2004).

3.1 Επανορθωτική Δικαιοσύνη και φυλακή: οι ευκαιρίες

Πρακτικές και προγράμματα ΕΔ έχουν εισαχθεί τα τελευταία χρόνια και σε στερητικά της ελευθερίας περιβάλλοντα. Η προώθηση μοντέλων ΕΔ στις φυλακές αποτελεί μια σχετικά πρόσφατη εφαρμογή της ΕΔ διεθνώς και ως εκ

τούτου, μια πρόσφατη ερευνητική τάση στο πεδίο μελέτης της. Η εφαρμογή προγραμμάτων ΕΔ στις φυλακές μπορεί να περιλαμβάνει πολλούς εμπλεκόμενους (θύματα, δράστες/κρατούμενους, τις οικογένειές τους, προσωπικό και διοικητικά όργανα των φυλακών, κρατικές υπηρεσίες, υπηρεσίες υποστήριξης και επανένταξης) και ένα εύρος σχημάτων (π.χ. διαμεσολάβηση θύματος - έγκλειστο δράστη, ομάδες θυμάτων - έγκλειστων, σεμινάρια ενσυναίσθησης, επίλυση συγκρούσεων εντός των φυλακών, συνδιαλλαγή/συμφιλίωση έγκλειστου δράστη - οικογένειας, σχήματα κοινοτικής επανένταξης, κ.ά.) τα οποία πραγματοποιούνται είτε κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής είτε πριν την αποφυλάκιση των κρατουμένων (Michael 2015).

Προγράμματα και εφαρμογές ΕΔ, αν και περιορισμένα, εντοπίζονται σε φυλακές και καταστήματα κράτησης ανήλικων και ενήλικων ανδρών και γυναικών, σε όλο τον κόσμο, όπως στο Ηνωμένο Βασίλειο, ΗΠΑ, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Βέλγιο, Ιταλία, Αφρική, Καναδά, Σερβία (Toews 2006, Liebmann 2007: 201-257, Gavrielides 2011: 35-37). Παραδείγματα οργανισμών οι οποίοι πραγματοποιούν προγράμματα ΕΔ σε φυλακές (βλ. και Liebmann 2007, Gavrielides 2011a:35-37) αναφέρονται ενδεικτικά στον πιο κάτω πίνακα:

Πίνακας 1. Οργανισμοί και προγράμματα ΕΔ στις φυλακές (ενδεικτικά):

- ▶ A Bridge Towards New Horizons (Ιταλία)
- ▶ Alternatives to Violence Project (AVP, 1975-, σε πολλές χώρες)
- ▶ Bridges to Life (Τέξας, ΗΠΑ, <http://www.bridgestolife.org/>)
- ▶ Bristol Prison Restorative Justice Project (2003-2004)
- ▶ Communities of Restoration (APAC, σε πολλές χώρες)
- ▶ Inside Out Trust
- ▶ Just Alternatives (<http://justalternatives.org/>)
- ▶ Medway Secure Training Centre (2004-)
- ▶ Prisons Transformation Project (Νότιος Αφρική)
- ▶ RJ in Prisons project (Βέλγιο)
- ▶ SORI project (Αγγλία και Ουαλία)
- ▶ Sycamore Tree Programme, Prison fellowship International (<http://www.pfi.org/>)
- ▶ The Anne Frank Prison Project (Ηνωμένο Βασίλειο)
- ▶ The Albert Park Project, Middlesbrough (2000-2004)
- ▶ The Forgiveness Project (Ηνωμένο Βασίλειο)

Παράλληλα, εντοπίζονται διάφορες κατηγοριοποιήσεις των επανορθωτικών πρακτικών στις φυλακές, όπως των Liebmann (2004), Edgar και Newell (2006), Dharni κ.ά. (2009), VanNess (2007), Newell (2002) οι οποίες λαμβά-

νουν υπόψη διαφορετικούς παράγοντες, όπως είναι ο βαθμός επίδρασης στο ΣΑΠΔ, οι πρακτικές που χρησιμοποιούνται, οι σκοποί των προγραμμάτων. Από την άλλη, ο Gavrielides (2011a: 34) προτείνει μια ευρύτερη ταξινόμηση σε «προπαρασκευαστικά» προγράμματα («preparatory») και προγράμματα «παροχής» («delivery») της ΕΔ (βλ. επίσης Michael 2014). Η πρώτη κατηγορία αφορά πρακτικές της ΕΔ στις φυλακές, όπου στοχεύουν και συμμετέχει μόνο το ένα μέρος (δηλ. ο δράστης) και τα οποία αν και έχουν κάποια επανορθωτική πρόθεση, δεν παράγουν απαραίτητα κάποιο άμεσο επανορθωτικό αποτέλεσμα. Τέτοια προγράμματα είναι, για παράδειγμα, τα προγράμματα ανάπτυξης ενσυναίσθησης, προγράμματα διαχείρισης της παραβατικής συμπεριφοράς, η κοινοτική εργασία, κ.ά. (π.χ. Sycamore Tree project, Bridges to Life, Communities of Restoration, Alternative to Violence project, The Forgiveness project). Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τις πρακτικές και προγράμματα όπου πραγματοποιείται άμεση ή και έμμεση επικοινωνία των μερών με σκοπό να καταλήξουν σε κάποια επανορθωτική έκβαση, ανεξάρτητα εάν αυτή πετύχει ή όχι. Παραδείγματα τέτοιων προγραμμάτων είναι η διαμεσολάβηση μεταξύ θύματος και δράστη, και οι φυλακές που έχουν υιοθετήσει εξολοκλήρου τη φιλοσοφία της ΕΔ (π.χ. Prisons Transformation project, RJ in Prisons project, A Bridge Towards New Horizons, Community, Probation based mediation).

Η εφαρμογή πρακτικών της ΕΔ στη φυλακή στοχεύει και μπορεί να συμβάλει σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο (βλ. ενδεικτικά Edgar & Newell 2006, Van Ness 2007, Dhami κ.ά. 2009, Van Ness & Strong 2010: 157-158). Σε ατομικό επίπεδο, η ΕΔ δίνει την ευκαιρία για άμεση ή/και έμμεση επικοινωνία μεταξύ δράστη και θύματος, βοηθώντας τους κρατούμενους να αναπτύξουν ενσυναίσθηση για τα θύματα και ευαισθητοποίηση σχετικά με τις βλάβες που προκαλεί η παραβατική συμπεριφορά, αναλαμβάνοντας την ευθύνη. Παράλληλα, ικανοποιούνται οι ανάγκες των θυμάτων, δίνεται φωνή στα θύματα και τα ευαισθητοποιεί για την πραγματικότητα της φυλάκισης. Επιπλέον, η ΕΔ συμβάλει στην ενδυνάμωση των σχέσεων και την επικοινωνία των εγκλειστών με τις οικογένειές τους και την τοπική κοινωνία και, στην αλλαγή των αναπαραστάσεων και στάσεων για τους φυλακισμένους.

Σε συλλογικό επίπεδο, σημαντικός είναι ο ρόλος της ΕΔ στην πρόληψη και αντιμετώπιση της βίας και του εκφοβισμού μέσα από την ενίσχυση των επικοινωνιακών δεξιοτήτων, και στην δημιουργία μιας κουλτούρας ειρηνικής επίλυσης των συγκρούσεων που συμβαίνουν εντός της φυλακής μεταξύ κρατούμενων, σωφρονιστικού προσωπικού, διοίκησης. Με αυτό τον τρόπο κρατούμενοι και προσωπικό απασχολούν τον χρόνο τους με εποικοδομητικές δραστηριότητες, μειώνοντας, επιπλέον, το εργασιακό άγχος του σωφρονιστικού προσωπικού και ενισχύοντας το έργο του επιστημονικού προσωπικού

των φυλακών. Επιπρόσθετα, αναπτύσσονται δεσμοί με την κοινότητα και την τοπική κοινωνία, οι οποίοι θα διευκολύνουν την αποτελεσματική επανένταξη των αποφυλακιζομένων. Στο πλαίσιο αυτό, η ιδέα μίας 'επανορθωτικής φυλακής', βασισμένης στις αρχές της ΕΔ, έχει ήδη αρχίσει να καλλιεργείται (Edgar & Newell 2006, Dhami κ.ά. 2009).

Εντούτοις, η αποτελεσματικότητα και η βιωσιμότητα των επανορθωτικών μοντέλων στις φυλακές αποτελούν ουσιώδη στοιχεία για την ευρύτερη ανάπτυξη και καθιέρωσή τους. Οι έρευνες, αν και περιορισμένες και με σχετικά αρκετούς ερευνητικούς περιορισμούς, μελετούν την αποτελεσματικότητα της εφαρμογής της ΕΔ σε στερητικά της ελευθερίας περιβάλλοντα και αξιολογούν το βαθμό που οι αρχές και αξίες της ΕΔ διατηρούνται στο ειδικό πλαίσιο των φυλακών (βλ. Edgar & Newell 2006, Toews 2006, Dhami & 2009, Gavrielides 2011a). Στο σύνολό τους τα ερευνητικά δεδομένα παρουσιάζουν θετικά αποτελέσματα και επιδράσεις για όλους τους εμπλεκόμενους (δράστη, θύμα, οικογένειες, προσωπικό, φορείς) (βλ. ενδεικτικά Liebmann & Braithwaite 1999, Newell 2002, Guidoni 2003, Liebmann 2007, Shapland 2008, Dhami κ.ά. 2009). Όπως παρατηρείται, οι κρατούμενοι που συμμετέχουν σε προγράμματα ΕΔ, καταγράφουν αυξημένα επίπεδα ανάληψης της ευθύνης για τις πράξεις τους και τις βλάβες που προκάλεσαν, και χαμηλά ποσοστά υποτροπής (γύρω στο 16%), ενώ παράλληλα θύματα και δράστες εκφράζουν υψηλά ποσοστά ικανοποίησης εξίσου για τις διαδικασίες και τις εκβάσεις των επανορθωτικών διαδικασιών (Liebmann & Braithwaite 1999, Liebmann 2007, Gavrielides 2011a). Αξιοσημείωτη είναι και η θετική επίδραση που έχει η ΕΔ πάνω στο προσωπικό των φυλακών (βλ. ενδεικτικά Newell 2002)

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το τριετές ερευνητικό πρόγραμμα «Mediation and Restorative Justice in Prison Settings» (MEREPS, 2009-2011) που χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, είχε ως στόχο να μελετήσει την εφαρμογή της διαμεσολάβησης και της ΕΔ στις φυλακές, τις δυνατότητες συμφιλίωσης μεταξύ θύματος και έγκλειστου δράστη, και την αντιμετώπιση των συγκρούσεων εντός του περιβάλλοντος των φυλακών και πώς αυτές μπορούν να επιλυθούν μέσω της διαχείρισης των συγκρούσεων στη βάση της επανόρθωσης, η οποία μπορεί αργότερα να συμβάλει στην κοινωνική επανένταξη των δραστήων στην κοινότητα (Barabas 2012, Michael 2015). Ένα σημαντικό σημείο που τονίζεται στα αποτελέσματα του προγράμματος, είναι η χρήση μιας ολιστικής προσέγγισης, η οποία έλαβε υπόψη όλα τα μέλη της κοινότητας της φυλακής (κρατούμενους και προσωπικό), τα θύματα, και τα πρόσωπα υποστήριξης (π.χ. οικογένεια), καθώς και τον ρόλο του περιβάλλοντος των φυλακών (π.χ. σχέσεις στις φυλακές) και άλλους παράγοντες (π.χ. ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς, θυματοποίηση) που μπορεί να επηρεάσουν την

εφαρμογή της ΕΔ στις φυλακές. Τα ερευνητικά δεδομένα παρουσίασαν την θετική επίδραση και αντίκτυπο της ΕΔ για τους φυλακισμένους, τα θύματα, το προσωπικό των φυλακών και τις κοινότητες.

Από την άλλη, η ίδια έρευνα έδειξε ότι η ΕΔ στη φυλακή αντιμετωπίζει πολλές προκλήσεις που συνδέονται με την κουλτούρα των φυλακών και άλλους δομικούς και πρακτικούς παράγοντες, που αναφέρονται πιο κάτω. Επιπλέον, στην βιβλιογραφία εντοπίζεται κριτική και σε σχέση με την φύση των προγραμμάτων (Guidoni 2003, Dhami κ.ά. 2009, Αρτινοπούλου 2010). Σε κάποιες περιπτώσεις η πραγματοποίηση προγραμμάτων ΕΔ στις φυλακές υλοποιείται σε πιλοτικό επίπεδο, ενώ υπάρχει μία σχετικά ασαφής εικόνα ως προς τα προγράμματα που «βαφτίζονται» επανορθωτικά, καθώς μπορεί να αφορούν δράσεις και πολιτικές επανένταξης των κρατουμένων που όμως δεν βασίζονται στις αρχές της ΕΔ. Επιπλέον, αναφέρεται ότι κάποια από τα προγράμματα αυτά έχουν έντονη την θρησκευτική/ιδεολογική διάσταση.

3.2 Επανορθωτική Δικαιοσύνη και φυλακή: αντιφάσεις και συγκρούσεις

Παρόλο τον ενθουσιασμό που εκφράζεται από τους υπέρμαχους της ΕΔ, η ΕΔ στις φυλακές αποτελεί ένα αμφιλεγόμενο θέμα τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εφαρμοσμένο επίπεδο, εφόσον εγείρει ποικίλα διλήμματα και προκλήσεις που πρέπει να διερευνηθούν και να διαχειριστούν. Πράγματι, το θέμα αυτό έχει δημιουργήσει ένα διάλογο μεταξύ των επιστημόνων σχετικά με την καταλληλότητα τέτοιων εφαρμογών στο πλαίσιο της φυλακής (βλ. Guidoni 2003, Gavrielides 2011a: 29-33), καθώς φαίνεται ότι δημιουργείται μια μεγάλη αντίφαση μεταξύ των όσων προεσβύει η προσέγγιση και φιλοσοφία της ΕΔ σε σύγκριση με την ιδεολογία, την δομή και την κουλτούρα της φυλακής, με ορισμένους από τους πρωτεργάτες της ΕΔ να τις χαρακτηρίζουν ως αντίθετα άκρα (βλ. Christie 1977, Zehr 1990, Guidoni 2003, Immarigeon 2004, Dhami κ.ά. 2009).

Η μετατροπή της ποινής από ένα δημόσιο σε ένα ιδιωτικό γεγονός πίσω από τα τείχη των φυλακών, δεν συνεπάγεται την μείωση της ισχύος/ εξουσίας που ασκείται στον εγκληματία, παρά μόνο την μερική συγκάλυψη της ποινικής διαδικασίας και την φαινομενική μείωση του πόνου (Φουκώ 1989). Η φυλακή δεν παύει να είναι μία τιμωρία και μορφή πρόκλησης ψυχικού πόνου. Στο πλαίσιο αυτό, η φυλακή εξυπηρετεί πολλούς και ως ένα βαθμό αντικρουόμενους στόχους, όπως είναι η δημόσια προστασία και απομόνωση των παραβατών, η γενική και ειδική πρόληψη, η αναμόρφωση και επανένταξη του εγκληματία.

Ωστόσο, οι έρευνες δείχνουν ότι η φυλακή αποτυγχάνει να μειώσει την

εγκληματικότητα, αποτυγχάνει ως μέσο αναμόρφωσης και επανένταξης, και δεν φαίνεται να έχει σημαντική επίδραση ως μέσο πρόληψης (Houtchon 1989, Φουκώ 1989, Φαρσεδάκης 2005). Η συνεχής αύξηση του πληθυσμού των εγκλείστων, το πρόβλημα του υπερπληθυσμού των φυλακών και τα σταθερά υψηλά ποσοστά υποτροπής δείχνουν ακριβώς αυτή την αποτυχία (βλ. και Gavrielides 2011a: 15-17). Η αποκοπή των εγκλείστων από τον έξω κόσμο έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας υποκοουλτούρας στη φυλακή, η οποία αποτελεί ένα σύστημα που έχει τις δικές του αξίες και ρόλους. Ειδικότερα όπως παρατηρείται από τις σχετικές έρευνες (βλ. Edgar κ.ά. 2003, Ireland 2005, Newburn 2007: 705-706), η βία στις φυλακές αποτελεί συχνό φαινόμενο το οποίο εκλαμβάνεται ως μια φυσιολογική συνθήκη της εγκλειστης διαβίωσής.

Επιπρόσθετα, η επικέντρωση του συστήματος σε θέματα ασφάλειας και επικινδυνότητας ατόμων και ομάδων, ως επακόλουθο της κουλτούρας του ελέγχου στην κοινωνία (βλ. Garland 2001), δεν λειτουργεί ευνοϊκά ως προς την προσφορά υποστήριξης στους εγκλείστους για αποτροπή από την παραβατική συμπεριφορά. Ενώ, λοιπόν, η φυλακή επιβάλλει την θεσμικής της ισχύ πάνω στους ανθρώπους μέσω του ελέγχου, του στιγματισμού και της περιθωριοποίησης, η ΕΔ προάγει το «ήθος» της στις ανθρώπινες σχέσεις, στην οικοδόμηση της ειρήνης και στην επανένταξη στο κοινωνικό σύνολο (Braithwaite 1989, 1999, Gavrielides 2007, Michael 2015).

Η συζήτηση σχετικά με την εισαγωγή πρακτικών ΕΔ στις φυλακές αντικατοπτρίζει ένα ευρύτερο θέμα συζήτησης στο πλαίσιο του κινήματος της ΕΔ, το οποίο αφορά την σχέση της ΕΔ με το κυρίαρχο ΣΑΠΔ (βλ. Braithwaite 1999, Johnstone 2007, Gavrielides 2008, Αρτινοπούλου 2011). Η μία τάση υποστηρίζει ότι η ΕΔ αποτελεί ένα διαφορετικό 'παράδειγμα' δικαιοσύνης, που είναι αξιόπιστο και αποτελεσματικό και άρα θα πρέπει να παραμείνει εκτός του πλαισίου του κυρίαρχου ΣΑΠΔ, καθώς η ανάμειξή τους μπορεί να εμποδίσει ή να περιθωριοποιήσει τις επανορθωτικές πρακτικές (Immarigeon 2004). Από την άλλη, η εξέλιξη των εφαρμογών της ΕΔ οδήγησε στην ανάπτυξη μιας πιο θετικής τάσης στην εισαγωγή της ΕΔ στο ισχύον ΣΑΠΔ μέσα από συμπληρωματικές ή εναλλακτικές διαδικασίες, με σκοπό τον εμποτισμό του με τις αξίες και αρχές της ΕΔ.

Το μονοπώλιο της φυλακής φαίνεται να προτάσσει σημαντικούς κινδύνους για την ΕΔ, καθώς η σύνδεσή τους ενδέχεται να διευρύνει το δίκτυο του κρατικού ελέγχου, περιθωριοποιώντας κάθε προσπάθεια για αυτό-ρύθμιση των συγκρούσεων και την λήψη μέτρων στον πλαίσιο της κοινότητας, και καθιστώντας την φυλακή μια ακόμα πιο ελκυστική επιλογή για τους δικαστές (Edgar & Newell 2006: 22-23). Κάτι τέτοιο θα έχει ως αποτέλεσμα ακόμα μεγαλύτερη αύξηση του πληθυσμού των φυλακών.

Επιπρόσθετα, η εφαρμογή της ΕΔ στις φυλακές συναντά σημαντικές προκλήσεις με πραγματικό και συμβολικό χαρακτήρα, που ενδέχεται να θέτουν ποικίλους περιορισμούς για το έργο της. Αυτοί οι περιορισμοί σχετίζονται με τον ιεραρχικό & απολυταρχικό χαρακτήρα και την οργανωσιακή δομή της φυλακής, καθώς και την κουλτούρα που την διέπει (Guidoni 2003, Newell 2002, Edgar & Newell 2006, VanNess 2007). Στο πλαίσιο αυτό, η ΕΔ έρχεται αντιμέτωπη με διάφορες δομές εξουσίας (επίσημες και άτυπες/υποκουλτούρα) καθώς και το ελεγχόμενο καθεστώς που θέλει τους κρατουμένους να βρίσκονται υπό την διαρκή εποπτεία των συστημάτων ελέγχου και του σωφρονιστικού προσωπικού, και όπου η ατομική ταυτότητα και η αναπαράσταση του εαυτού αποδομούνται. Επιπλέον, οι παγιωμένες συνήθειες και τα τελετουργικά που αντικατοπτρίζουν τις σχέσεις μεταξύ των μελών της φυλακής και την απουσία αυτονομίας, καθώς και τους μύθους που αντικατοπτρίζουν τις κυρίαρχες αξίες της εκάστοτε φυλακής ενδέχεται να δημιουργούν αντιστάσεις. Σύμφωνα με τον Newell (2002), η επιτυχία της ΕΔ εξαρτάται από τον βαθμό που θα επιτύχει να εισχωρήσει και να αλλάξει τα στοιχεία του δικτύου της κουλτούρας της φυλακής.

Παραταύτα, αρκετοί υποστηρικτές της ΕΔ επιμένουν ότι η εισαγωγή πρακτικών της ΕΔ στις φυλακές δύναται να έχει θετική επίδραση στην εμπειρία της φυλάκισης και συνολικά στο έργο της φυλακής (βλ. ενδεικτικά Newell 2002, Liebmann 2004, Edgar & Newell 2006, Jonhstone 2007, Van Ness 2007). Ο Dr. Martin Wright (στο Barabas κ.ά. 2012: 11-14) προβάλλει το δίλημμα και τη δυνατότητα εφαρμογής επανορθωτικών πρακτικών στις φυλακές, υποστηρίζοντας ότι η ΕΔ συμβάλλει στην προσπάθεια εξανθρωπισμού της φυλακής και της αποτελεσματικότητας της, έχοντας ήδη εφαρμοστεί σε αρκετές περιπτώσεις.

3.3 Προς ένα νέο πρότυπο σωφρονισμού;

Κατά πόσο, λοιπόν, η εισαγωγή πρακτικών της ΕΔ στις φυλακές μπορεί να σημαίνει τη γέννηση ενός νέου πρότυπου σωφρονισμού; Και σε ποιο βαθμό ένα τέτοιο πρότυπο είναι βιώσιμο στο χρόνο; Ιδιαίτερα την στιγμή που ευρύτερα παρατηρείται ότι η ΕΔ και οι πρακτικές της δεν τυγχάνουν ιδιαίτερης πολιτικής 'ανάδειξης', ενώ το ενδιαφέρον προβολής από τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας παραμένει χαμηλό, γεγονός που μάλλον συνδέεται με τις τιμωρητικές στάσεις και τάσεις της κοινωνίας. Ταυτόχρονα, φαίνεται ότι, ενώ η ΕΔ προσφέρει υψηλά ποσοστά εξοικονόμησης κόστους στο ΣΑΠΔ, κινδυνεύει να θεωρηθεί μόνο ως μια ελκυστική πολιτική χαμηλού κόστους, αγνοώντας τις αξίες και πρακτικές της (Gavrielides 2011: 49-53, 2016).

Στο σημείο αυτό μας ενδιαφέρει η σχέση της ΕΔ με το εννοιολογικό πλαίσιο της ποινής, που αποτελεί και θέμα αντιπαράθεσης στο κίνημα της ΕΔ (βλ. Gavrielides 2008, 2011a). Ορισμένοι υποστηρικτές της ΕΔ υποστηρίζουν ότι η ΕΔ δεν είναι ποινή ή τιμωρία, καθώς συστατικά στοιχεία της ποινής είναι ο καταναγκαστικός της χαρακτήρας και η πρόκληση πόνου. Σε αντίθεση, η ΕΔ στοχεύει στην επανένταξη του δράστη στο κοινωνικό σύνολο μέσα από εποικοδομητικού τύπου μοντέλα επανόρθωσης προς το θύμα και την κοινότητα, όπου ο δράστης συμμετέχει οικειοθελώς. Όπως χαρακτηριστικά περιγράφει ο Immarigeon (2004: 150), η φυλάκιση αποτελεί αυτή ακριβώς «την θεσμική εκδήλωση της τιμωρητικής παρόρμησης» που η ΕΔ προορίζεται να αμφισβητήσει. Από την άλλη, ορισμένοι (π.χ. Daly 2000, Dignan 2003, Duff 2003) υποστηρίζουν ότι η ΕΔ μπορεί να είναι τιμωρητική ή εναλλακτική ποινή, εφόσον καθιστά υπεύθυνο τον δράστη στον οποίο και επιφέρει κάποιες υποχρεώσεις, ανεξάρτητα εάν αυτές επιβάλλονται εξαναγκαστικά ή οικειοθελώς. Ο Marshall (1996) διατηρεί μια σχετικά ουδέτερη άποψη, υποστηρίζοντας ότι εκεί που η ΕΔ αδυνατεί να είναι αποτελεσματική ως οικειοθελής διαδικασία, θα πρέπει να αναλαμβάνει το παραδοσιακό ΣΑΠΔ.

Ωστόσο, ο Gavrielides (2005) εισάγει την ιδέα της «επανορθωτικής ποινής» (restorative punishment), υποστηρίζοντας ταυτοχρόνως ότι η ΕΔ και η φυλάκιση δεν αλληλοαποκλείονται. Στο πλαίσιο της «επανορθωτικής ποινής», στόχος είναι η επανόρθωση της βλάβης που προκλήθηκε, χωρίς όμως να αποκλείεται και η γενική ή ειδική αποτροπή ως επακόλουθο. Με δεδομένο ότι η αποτροπή αποτελεί έναν από τους στόχους της φυλάκισης, αυτό είναι και ένα σημείο σύγκλισης με την ΕΔ. Παρόλα αυτά, η ιδέα της «επανορθωτικής ποινής» δεν έχει τον ίδιο χαρακτήρα όπως η ποινή στο κυρίαρχο ποινικό λόγο, καθώς ενεργοποιείται από έναν αυτό-προκαλούμενο, ιδιωτικό και εποικοδομητικό πόνο και οδηγεί στην κάθαρση (Gavrielides 2013: 311-335). Επιπλέον, συμφωνεί με τον Johnstone (2007) ότι «υπάρχει ένα τεράστιο χάσμα μεταξύ του περιβάλλοντος της φυλακής και του ήθους της ΕΔ» (Gavrielides 2011a: 32).

Στο πλαίσιο της φυλάκισης, η ενεργή εμπλοκή των κρατούμενων σε διαδικασίες ΕΔ προάγει την αποτροπή από το έγκλημα, καθώς παρέχει θετικά κίνητρα στα άτομα, μέσα από την ενδυνάμωση των επικοινωνιακών τους δεξιοτήτων, ενώ ταυτόχρονα προάγει την αποδοχή από την κοινότητα, δίχως να ακυρώνει την μελλοντική συμβολή αυτών των ατόμων στην κοινωνία ως ενεργών πολιτών (citizenship). Εξάλλου, σύμφωνα με την θεωρία της 'reintegrative shaming' του Braithwaite (1989), ενώ οι δράστες πρέπει να αναλαμβάνουν την ευθύνη για τις πράξεις τους, είναι σημαντικό η κοινωνική αντίδραση απέναντί τους να περιλαμβάνει και να προάγει την στήριξη για την επανένταξή τους στην κοινωνία με σκοπό να ενθαρρύνεται η αποτροπή τους από το έγκλημα.

Ως εκ τούτου, μια τέτοια φυλακή μπορεί να ενθαρρύνει την ανάληψη ευθύνης και τον ενεργό ρόλο των κρατουμένων στην επανένταξή τους, προωθώντας και υποστηρίζοντας τις ατομικές τους προσπάθειες για αποφυγή της παραβατικής συμπεριφοράς (Edgar & Newell 2006).

Εντούτοις, η εισαγωγή επανορθωτικών πρακτικών κατά την διάρκεια έκτισης της ποινής στη φυλακή δεν θα πρέπει να αγνοεί τις ποικίλες προκλήσεις που συναντά. Σύμφωνα με τον Ivo Aertsen (2012: 263-276), η ιδέα της επανορθωτικής κράτησης (restorative detention) απαιτεί μια ευρύτερη επανεξέταση και αναπροσανατολισμό της ποινικής δικαιοσύνης προς τους στόχους της επανόρθωσης και συμφιλίωσης τόσο προς το θύμα όσο και προς την κοινότητα. Ωστόσο, συνεχίζει ότι η εφαρμογή επανορθωτικών πρακτικών στις φυλακές κινδυνεύουν να περιθωριοποιηθούν ή να κατακριθούν, και να ιδρυματοποιηθούν ερχόμενες αντιμέτωπες με τους δομικούς περιορισμούς του συστήματος της φυλακής (π.χ. στην επικοινωνία κρατουμένων με οικογένεια και άλλους, περιορισμένη διαθεσιμότητα εργασίας, μεταφορές κρατουμένων σε άλλες φυλακές, προσωρινή κράτηση), την μεμονωμένη εφαρμογή, και την ευκαιριακή εκμετάλλευση για εκπλήρωση άλλων σκοπών και λειτουργιών. Ο ίδιος καταλήγει ότι η ανάπτυξη της ΕΔ στις φυλακές θα πρέπει να αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης και ολοκληρωμένης αντεγκληματικής πολιτικής και ενός συντονισμένου σχεδίου δράσης, στο πλαίσιο των οποίων υπάρχει ξεκάθαρη συμφωνία και ενεργή συμμετοχή σε θεσμικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο.

Ο Gavrielides (2011a) υιοθετεί μια ολιστική προσέγγιση. Εξετάζει τα εμπόδια και τις προϋποθέσεις, και αναφέρει τεκμηριωμένες συστάσεις για το σχεδιασμό και την υλοποίηση μιας στρατηγικής πολλαπλών επιπέδων με βάση το «μοντέλο ανοικτής αγοράς/σύμπραξης» («open market/partnership model»). Η στρατηγική αυτή περιλαμβάνει τη συνεργασία όλων των ενδιαφερομένων και προσδιορίζει τους ρόλους και τις συνεισφορές της κοινωνίας των πολιτών, του εθελοντισμού, της κοινότητας, του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα, με ιδιαίτερη έμφαση στην ανάγκη να διατηρηθεί το «ήθος» της ΕΔ. Τέλος, επισημαίνει την ανάγκη επαρκούς προετοιμασίας σε μικρο- και μακρο-επίπεδο, με έμφαση σε προσεγγίσεις από-τη-βάση-προς-την-κορυφή και τη διάδοση της γνώσης.

4. Επίλογος

Η διαχείριση της εγκληματικότητας δεν στηρίζεται απαραίτητα και μόνο στο ΣΑΠΔ ή και στο μονοπώλιο της φυλακής, καθώς υπάρχουν άλλοι τρόποι αντιμετώπισης της εγκληματικότητας και των επιπτώσεών της, όπως είναι η ΕΔ και οι πρακτικές συνδιαλλαγής θύματος-δράστη. Παρόλα αυτά, η ΕΔ

δεν υποστηρίζει την αντικατάσταση των ποινικών διαδικασιών, ούτε και την αντικατάσταση του ρόλου του κράτους. Εξάλλου, η άνοδος της ΕΔ από την δεκαετία του '70, αν και αξιόλογη, παραμένει στο περιθώριο του ΣΑΠΔ, δίχως να έχει αλλάξει ακόμα σε σημαντικό βαθμό τις παγιωμένες ισορροπίες του συστήματος (Garland 2001: 104).

Η μέχρι σήμερα περιορισμένη εφαρμογή της ΕΔ στις φυλακές αντανάκλα την νομική κουλτούρα του εκάστοτε κράτους. Μια ποικιλία νομικών και δομικών περιορισμών και εμποδίων έχουν εμποδίσει την επέκταση της εφαρμογής της ΕΔ. Επιπλέον, οργανωτικοί και λειτουργικοί κίνδυνοι και προκλήσεις σε μακρο-(π.χ. πολιτική και οικονομική υποστήριξη) και μικρο-(π.χ. περιβάλλοντα φυλακών, πλέγμα σχέσεων, προσωπικά κίνητρα) επίπεδο χρήζουν προσοχής, προκειμένου οι αρχές και αξίες της ΕΔ να διασφαλίζονται κατά τη διάρκεια των επανορθωτικών διαδικασιών. Όπως επισημαίνουν κάποιοι ερευνητές, υπάρχει ένα χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης, μεταξύ αυτού που γίνεται αντιληπτό και αυτού που δηλώνεται ως ΕΔ, και κατά συνέπεια στην έρευνα και την αξιολόγηση (Daly 2003, Gavrielides 2011a).

Ο Guidoni (2003: 66) καταλήγει ότι η ΕΔ μπορεί να έχει θετικές επιδράσεις στη δημιουργία πιο δημοκρατικών και ανθρώπινων συνθηκών στις φυλακές, όμως από την στιγμή που εισάγεται και επιχειρεί να αλλάξει τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός ολοκληρωτικού θεσμού, διατρέχει τον κίνδυνο να αλλοιωθεί από την ιδεολογία που έχει η φυλακή σε σχέση με την ποινή. Σε κάθε περίπτωση όμως, φαίνεται ότι οι πρακτικές της ΕΔ και η φυλακή μπορούν να συνυπάρξουν, εκπληρώνοντας εκάστη τους στόχους της αποκατάστασης/επούλωσης και της εξουδετέρωσης αντίστοιχα, και αλληλοσυμπληρώνοντας η μία την άλλη με σκοπό την αποτροπή από το έγκλημα (Gavrielides 2011a: 33).

Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παύσουμε να είμαστε κριτικοί, καθώς κάθε εφαρμογή ή πολιτική επηρεάζεται από ένα εύρος κοινωνικό-πολιτικών και άλλων παραγόντων. Η γέννηση ενός νέου πρότυπου σωφρονισμού βασισμένο στην ΕΔ είναι πιθανή, αλλά είναι μάλλον νωρίς για να καταλήξουμε σε ένα συμπέρασμα, καθώς υπάρχει έντονη ακαδημαϊκή ζύμωση, πιλοτική εφαρμογή, έρευνα και αξιολόγηση. Η αφοσίωση των επαγγελματιών της ΕΔ και η επιμονή των ακαδημαϊκών και των ερευνητών για ανάδειξη της ΕΔ σε κάθε πτυχή της κοινωνίας μπορούν να οδηγήσουν προς αυτή την κατεύθυνση.

Βιβλιογραφία

- Αλεξιάδης, Σ. (1996). «Η συνδιαλλαγή θύματος - δράστη», στο: *Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης*, Β. Αρτινοπούλου & Α. Μαγγανάς (επιμ.), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 195-204.

- Αλεξιάδης, Σ. (2007). «Η αποκαταστατική δικαιοσύνη: Μια άλλη αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου», στο: Τιμητικός Τόμος για τον Καθ. Ιωάννη Μανωλεδάκη, τόμ. ΙΙ, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 991-1017.
- Αρτινοπούλου, Β. (2010). «Επανορθωτική δικαιοσύνη: Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιικών συστημάτων», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Αρτινοπούλου, Β. (2011). «Οι ‘γκρίζες ζώνες’ της αποκαταστατικής δικαιοσύνης», στο: Τιμητικός Τόμος για τον Καθ. Ιάκωβο Φαρσεδάκη, τόμ. Ι, Α.Ε. Χαλκιά (επιμ.), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 755-774.
- Artinopoulou, V. & Michael, I. (2014). «Empowering restorative justice in Greece: One step forward for victims», στο: A victim led criminal justice system: Addressing the paradox, Th. Gavrielides, (εκδ.), IARS Publications, London, σελ. 143-164.
- Αρτινοπούλου, Β. & Μιχαήλ, Η. (2016). «Η Ευρωπαϊκή Οδηγία 2012/29/ΕΕ και η Επανορθωτική Δικαιοσύνη: Ένα βήμα μπροστά για την προστασία των θυμάτων εγκληματικότητας», στο: Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης, τιμητικός τόμος για τον Καθ. Νέστορα Κουράκη, Α΄ τόμ., Μ. Γασπαρινάτου (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 551-589.
- Barabas, T., Fellegi, B. & Windt, S. (εκδ.) (2012). Responsibility-taking, relationship building, and restoration in prisons, P-T Muehly, Budapest.
- Braithwaite, J. (1989). Crime, shame and reintegration, Cambridge University Press, New York.
- Braithwaite, J. (1999). «Restorative Justice: Assessing optimistic and pessimistic accounts», Crime and Justice, 25, σελ. 1-127.
- Christie, N. (1977). «Conflict as property», British Journal of Criminology, 17(1), σελ. 1-15.
- Dhami, M.K., Mantle, G. & Fox, D. (2009). «Restorative justice in prisons», Contemporary Justice Review, 12(4), σελ. 433-448.
- Daly, K. (2003). «Mind the gap: restorative justice in theory and practice», στο: Restorative justice and criminal justice: Competing or reconcilable paradigms?, A. von Hirsch (εκδ.), Hart Publishing, Oxford, σελ. 219-236.
- Delmas-Marty, M. (2005). Πρότυπα και τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής, μτφρ.-εισαγ. Χρ. Ζαραφωνίτου, εισαγ. σημ. Α. Μαγγανάς, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Dignan, J. (2003). «Towards a systemic model of restorative justice: Reflections on the concept, its context and the need for clear constraints», στο: Restorative justice and criminal justice, von Hirsch, όπ.π., σελ. 135-156.
- Duff, A. (2003). «Restoration and retribution», στο: Restorative justice and criminal justice, von Hirsch, όπ.π., σελ. 43-59.

- Dzur, A.W. & Olson, S.M. (2004). «The value of community participation in restorative justice», *Journal of Social Philosophy*, 35(1), σελ. 91-107.
- Edgar, K., O'Donnell, J., & Martin, C. (2003). «Prison violence. The dynamics of conflict, fear and power», Willan Publishing, Cullompton/UK, Portland, OR.
- Edgar, K. & Newell, T. (2006). *Restorative justice in prisons: A guide to making it happen*, Waterside Press, Winchester.
- Garland, D. (2001). *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Gavrielides, T. (2005). «Some meta-theoretical questions for restorative justice», *Ratio Juris*, 18(1), σελ. 84-106.
- Gavrielides, T. (2007). *Restorative justice theory and practice: Addressing the discrepancy*, Heuni, Helsinki.
- Gavrielides, T. (2008). «Restorative justice - the perplexing concept: Conceptual fault-lines and power battles within the restorative justice movement», *Criminology and Criminal Justice*, 8(2), σελ. 165-184.
- Gavrielides, T. (2011a). *Restorative justice and the secure estate: Alternatives for young people in custody*, IARS Publications, London.
- Gavrielides, T. (2011b). «Restorative practices: from the early societies to the 1970s», *Internet Journal of Criminology (Online)*, σελ. 1-20 (www.internetjournalofcriminology.com/peer-reviewed-articles), τελευταία ανάκτηση 5.2.2018.
- Gavrielides, Th. (εκδ.) (2014). *A victim-led criminal justice system: Addressing the paradox*, IARS Publications, London.
- Gavrielides, Th. (2016). «Ανάλυση κόστους - ωφέλειας της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης: Νέοι ορίζοντες για τις ποινικές επιστήμες και τις φυλακές», στο: *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης, τμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη, τόμ. Α΄, Μ. Γασπαρινάτου (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 600-615.*
- Gavrielides, Th. & Artinopoulou, V. (εκδ.) (2013). *Reconstructing restorative justice philosophy*, Ashgate, Farnham, Surrey κ.α.
- Guidoni, O.V. (2003). «The ambivalences of restorative justice: Some reflections on an Italian prison project», *Contemporary Justice Review*, 6(1), σελ. 55-68.
- Houchon, G. (1989). «Το σφραγιστικό κακό: Η περίπτωση του Βελγίου», *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, 3-4, σελ. 73-87.
- Hulsman, L. & de Cellis, J.B. (1997). *Άστοχες ποινές - Το ποινικό σύστημα υπό αμφισβήτηση, απόδοση Γ. Νικολόπουλος, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα (Peines persdues. Le système penal en question. Editions du Centurion, Paris, 1982).*
- Immarigeon, R. (2004). «What is the place of punishment and imprisonment in restorative justice?», στο: *Critical issues in restorative justice*, H. Zehr & B. Toews (εκδ.), Cullompton, Monsey, NY, σελ. 143-153.

- Ireland, J.L. (εκδ.) (2005). *Bullying among prisoners. Innovations in theory and research*, Willan Publishing, Cullompton.
- Johnstone, G. (2007). «Restorative justice and the practice of imprisonment», *Prison Service Journal*, 140, σελ. 15-20.
- Johnstone, G. & Van Ness, D.W. (2007). «The meaning of restorative justice», στο: *Handbook of restorative justice*, G. Johnstone & D.W. Van Ness (εκδ.), Willan, Uffculme, Devon, σελ. 5-23.
- Κουράκης, Ν.Ε., (2008). *Θεωρία της ποινής. Μια εισαγωγή*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Κουράκης, Ν.Ε., (2009). *Η ποινική καταστολή: μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος*, 5η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Kurki, L. (2003) «Evaluating restorative justice practices», στο: *Restorative justice and criminal justice*, von Hirsch, όπ.π., σελ. 293-314.
- Liebmann, M. (2004). «Restorative justice and the prison system: A view from the UK», *VOMA Connections*, 17(Summer), σελ. 3-4.
- Liebmann, M. (2007). *Restorative justice: How it works*, Jessica Kingsley Publishers, London.
- Liebmann, M. & Braithwaite, S. (1999). *Restorative justice in custodial settings. Report for the Restorative Justice Working Group in Northern Ireland* (<http://www.restorativejustice.org.uk/resources/research-restorative-justice-custodial-settings.pdf>) (ανακτήθηκε 5.2.2018).
- Μαγγανάς, Α. (2006). «Εναλλακτικές μορφές απονομής της ποινικής δικαιοσύνης», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 3/2006, σελ. 298-304.
- Μαγγανάς, Α. (2007). *Ιδιαίτερα ζητήματα ποινικού δικαίου και ποινικής δικονομίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Marshall, T. (1996). «The evolution of restorative justice in Britain», *European Journal of Criminal Policy and Research*, 4(4), σελ. 21-43.
- Michael, I. (2013). Book Review of Gavrielides, T. (2011). *Restorative Justice and the secure estate: Alternatives for young people in custody*, *Internet Journal of Restorative Justice* (online, www.rj4all.info/content/IJRJ).
- Michael, I. (2015). Book review of Barabas, T., Fellegi, B. & Windt, S. (εκδ.) (2012). *Responsibility-taking, relationship building, and restoration in prisons*, *Internet Journal of Restorative Justice* (online).
- Miers, D. (2007). «The international development of restorative justice», στο: *Handbook of restorative justice*, Johnstone & Van Ness, όπ.π., σελ. 447-467.
- Μιχαήλ, Η. (2015). *Εφαρμογές της επανορθωτικής δικαιοσύνης: Διεθνείς τάσεις - Προκλήσεις για τους επαγγελματίες. Παρουσίαση στην ημερίδα για την Επανορθωτική Δικαιοσύνη, Σύνδεσμος Διαμεσολάβησης Κύπρου, 16.9.2005, Λευκωσία.*

- Newburn, T. (2007). *Criminology*, Willan, Cullompton, κ.α.
- Newell, T. (2002). Restorative justice in prisons: Circles and conferencing in the custodial setting. Paper presented at the Third International Conference on Conferencing, Circles and other Restorative Practices, Minneapolis, Minnesota, USA.
- Shapland, J. (2006). «Situating restorative justice within criminal justice», *Theoretical Criminology*, 10(4), σελ. 505-532.
- Shapland, J. (2008). Restorative justice and prisons. Presentation to the Commission on English Prisons Today, UK.
- Shapland, J., Robinson, G. & Sorsby, A. (2011). *Restorative justice in practice*, Routledge, London.
- Sherman, L.W. & Strang, H. (2007). *Restorative justice: The evidence*, Smith Institute, London.
- Toews, B. (2006). *The little book of restorative justice for people in prison: rebuilding the web of relationships*, Good Books, Intercourse, PA.
- Φαρσεδάκης, Ι. (1991). *Η κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όριά της: μερικές ιστορικές, συγκριτικές, θεωρητικές και πρακτικές επισημάνσεις*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Φαρσεδάκης, Ι. (2005). *Στοιχεία εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Φουκώ, Μ. (1989). *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, εκδ. Ράππα, Αθήνα (*Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Gallimard, Paris, 1976).
- Van Camp, T. (2014). *Victims of violence and restorative practices. Finding a voice*, Routledge, London.
- Van Ness, D.W. (2007). «Prisons and restorative justice», στο: *Handbook of restorative justice*, Johnstone & Van Ness, όπ.π., σελ. 312-324.
- Van Ness, D. & Strong, K.H. (2010). *Restoring justice*, 4η έκδ., Anderson Publishing Company, Cincinnati, OH.
- Zehr, H. (1990). *Changing lenses: A new focus for crime and justice*. Herald Press, Scottsdale, PA.